

# Engelbrecht II of Hendrik III? Een speurtocht naar bewaard gebleven portretten van Engelbrecht II van Nassau en een misverstand opgelost

door

PIERRE VAN DER POL

In dit artikel wordt geprobeerd een eind te maken aan een hardnekkig misverstand. Een misverstand dat in het begin van de twintigste eeuw in het leven is geroepen door Th. M. Roest van Limburg in zijn boek over het Kasteel van Breda<sup>1</sup>. Het betreft de vraag of onderstaande afbeelding (afbeelding 1) een portret is van Engelbrecht II van Nassau of van diens erfgenaam en opvolger Hendrik III.

Breda's Museum kocht enige tijd geleden op een prentveiling een lotje varia met daarin onder meer een aantal portretten van de graven en stadhouders van Holland, Zeeland en Friesland. Reden van aankoop was een gegraveerd portret ten voeten uit van Engelbert II, graaf van Nassau-Dillenburg en Vianden en Heer van Breda. Portretten van Engelbrecht zijn zeldzaam.



Althans, die zou het moeten zijn volgens het onderschrift (Engelbertus comes nassauis gubernat. Belgii) en ook volgens het lofdicht onder de afbeelding. In dit lofdicht wordt melding gemaakt van zijn benoeming (in 1485) door Maximiliaan van Oostenrijk tot stadhouder van de Nederlandse gewesten en van het neerslaan door Engelbrecht van de opstand tegen de Bourgondische vorsten in Brugge in 1490-1492.

- 1 Engelbrecht II van Nassau als jonge edelman in ridderharnas met zwaard en wapenschild. Onderschrift: Engelbertus comes nassauis gubernat. Belgii. Gravure door Christoffel van Sighem, uit: Ed. Grimeston, *A generall historie of the Netherlands*, Blad: 32,7x21,3 cm, afbeelding 19,5x12,5 cm. (Breda's Museum, inventarisnummer GT 4061).

Engelbrecht II van Nassau werd geboren in Breda op 17 mei 1451.<sup>2</sup> Hij overleed in Brussel op 31 mei 1504, 53 jaar oud, en werd begraven in de Grote Kerk van Breda. Hij was de oudste zoon van Jan IV van Nassau (1410-1475) en Maria van Loon-Heinsberg (1424-1502).

Engelbrecht II trouwde op 19 december 1468 in Koblenz met Cimburga van Baden (1450-1501), een volle nicht van Maximiliaan van Oostenrijk (1459-1519).

Engelbrecht en Cimburga kregen geen kinderen. Hun goederen werden na hun dood verdeeld tussen de zonen van Engelbrechts jongere broer Jan van Nassau. De bezittingen in de Nederlanden gingen naar de oudste zoon van Jan, Hendrik III (1483-1538).

In 1475 volgde Engelbrecht zijn vader op als drossaard van Brabant en in al zijn andere titels. Als toekomstig leenheer van de Bourgondische vorsten werd Engelbrecht II al vroeg voor zijn opvoeding naar het Bourgondische hof in Brussel gestuurd, waar hij opgroeide samen met de enige wettige zoon en erfopvolger van Filips de Goede, de latere Karel de Stoute. Op 17-jarige leeftijd, in hetzelfde jaar als zijn huwelijk, werd hij tot ridder geslagen en begon hij aan een glansrijke militaire en ambtelijke loopbaan. In 1473 werd hij opgenomen in de prestigieuze Orde van het Gulden Vlies. Hij voerde een gevierendeeld wapen met op 1 en 4 een gouden leeuw op blauw met gouden blokjes (Nassau), en op 2 en 3 een dwarsbalk in zilver (Vianden). Op de prent is dit wapen afgebeeld. Zijn persoonlijke wapenspreuk was *Ce sera moi, Nassau*.

De Bourgondische hertogen hadden bezittingen in Frankrijk (Bourgondië, Franche-Comté en de Charolais) en in de Nederlanden. Ze bemoeiden zich nadrukkelijk met de politiek van het Franse moederland en streefden er tegelijk ook naar om de lage landen en Bourgondië via een politiek van verovering, gearrangeerde huwelijken en manipulatie tot één machtig rijk te verenigen. Zo zou een bufferstaat tussen Frankrijk en het Heilig Roomse Rijk in Duitsland gecreëerd worden. De beste kans om dit te realiseren kregen ze na afloop van de honderdjarige oorlog. Deze strijd om de macht in Frankrijk had het land ernstig verzwakt. Karel de Stoute probeerde dit Bourgondisch ideaal te bereiken door onder meer de aankoop van gebieden in de Elzas en de verovering van Lotharingen. Bij een poging geheel Lotharingen in te palmen werd hij in 1477 bij Nancy verslagen en gedood. Engelbrecht II werd hier gevangen genomen en gedurende drie maanden in Straatsburg krijgsgevangen gehouden. Na zijn vrijlating tegen een hoog losgeld droeg Engelbrecht aanzienlijk bij aan het tot stand komen van het huwelijk van Maria van Bourgondië, de dochter en erfgenaam van Karel de Stoute, met Maximiliaan van Oostenrijk. Hij ging hiermee in tegen de belangen van de Franse koning die graag een huwelijk tussen zijn zoon Charles en Maria had gezien en regelde in belangrijke mate Karels opvolging en daarmee de zaken voor Maximiliaan. Na de dood van Maria in 1482 was Maximiliaan de feitelijke machthebber in de Nederlanden maar niet alleen dat. Hij zou later nog keizer worden van het Heilig Roomse Rijk.



2. Het wapen van Engelbrecht II zoals afgebeeld op het Nassauraam in de kathedraal van Antwerpen. Om het wapen heen hangt het ordeteken van het Gulden Vlies. (Kathedraal Antwerpen. Foto: Mark Walker).



3. Wapenspreuk 'Se sera moy Nassou' van Engelbrecht II van Nassau zoals afgebeeld op het Nassauraam in de kathedraal van Antwerpen. (Kathedraal Antwerpen. Foto: Mark Walker).

Zijn leven lang zou Engelbrecht onvoorwaardelijk Maximiliaans zijde kiezen in diens conflictrijke periode in de Nederlanden en zijn machtsstrijd tegen de Fransen. Hij werd raadsheer-kamerling en vervolgens de eerste kamerling van Maximiliaan. Als stadhouder of kapitein-generaal van Vlaanderen speelde hij een grote rol in het neerslaan van de opstandige Vlaamse steden Brugge (1490) en Gent (1492). Filips de Schone, de zoon van Maximiliaan en diens erfgenaam als hertog van Brabant stelde hem aan tot stadhouder-generaal der Nederlanden. Engelbrecht II stond op het top-punt van zijn macht toen hij in 1504 plotseling stierf als een van de eerste syfilis-slachtoffers in Europa. Als officiële doodsoorzaak wordt vermeld de 'vliegende tering' (militaire tuberculose).<sup>3</sup> Het is bekend dat Engelbrecht een meer dan liederlijk leven leidde. Tijdens drie achtereenvolgende kapittels van het Gulden Vlies werd hij aangesproken op zijn losbandige levenswandel. In 1478 in Brugge (*fort dissolu dans ses moeurs*), in 1481 in 's-Hertogenbosch (*dérèglement des moeurs*) en in 1491 in Mechelen werd hem zelfs een boete van 50 gulden in het vooruitzicht gesteld als hij niet zou ophouden zich zo mateloos over te geven aan de vrouwen (*cesser de s'adonner aux femmes*).<sup>4</sup>

Een afbeelding in steen van Engelbrecht II is te vinden op zijn grafmonument uit 1531-1534 in de Prinsenkapel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Breda.<sup>5</sup> Hier liggen onder een zwartmarmeren dekplaat de figuren van Engelbrecht en zijn echtgenote Cimburga van Baden.<sup>6</sup> De lichamen van beide overledenen zijn echter afgebeeld *in transis*: opgebaard op een stromatras en in beginnende staat van ontbinding. Engelbrechts gezicht is ingevallen en slecht te herkennen. Het betreft hier een uitgemergelde man op zijn doodsbed, met nauwelijks nog herkenbare gelaatstrekken. Deze weergave van Engelbrecht II van Nassau dateert van circa dertig jaar na zijn dood.

Nog tijdens zijn leven is een portret geschilderd door de Meester van de Vorstenportretten in het Rijksmuseum in Amsterdam.<sup>7</sup> Breda's Museum heeft er een twintigste eeuwse kopie van, die hier is afgebeeld.<sup>8</sup> De nog jonge Engelbrecht is afgebeeld in eenvoudige kleding met als enige toevoeging de ordeversierselen van het



- 4 Engelbrecht II op zijn grafmonument in de Prinsenkapel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Breda afgebeeld als overledene met het lichaam in *transis*: in beginnende staat van ontbinding. Het beeldhouwwerk in albast wordt toegeschreven aan Jan Mone en dateert uit omstreeks 1531-1534. Recente anonieme foto, 35x43 cm. (Breda's Museum, inventarisnummer GT 4189).

- 5 Portret van Engelbrecht II van Nassau op ongeveer 35-jarige leeftijd. Engelbrecht draagt een zwarte wapenrok en als enige versiering een hooggedragen gouden ketting van de Orde van het Gulden Vlies. Op zijn hoofd een zwarte kalot met een brede opstaande rand. Op zijn gehandschoende linkerhand zit een valk. De oorspronkelijke omlijsting bestaat uit een geprofileerde binnenboord versierd met viooltjes op een gespikkelde gouden grond, de platte buitenboord vertoont een schaakbordversiering in groen en zwart. Op het onderste deel van de lijst staat te lezen: Engelbert Comte de Nassau. De oorspronkelijke datering: 1487 is zo goed als onzichtbaar. Het origineel door de Meester van de Vorstenportretten bevindt zich in het Rijksmuseum in Amsterdam. Breda's Museum heeft in 1933 door A. van der Laar een kopie laten vervaardigen waarvoor het origineel werd uitgeleend. Olieverf op paneel, 33x24 cm. (Breda's Museum, inventarisnummer S 8474).



Gulden Vlies. In zijn linkerhand heeft hij een valk. Onder op de lijst staat zijn naam en boven, nagenoeg onzichtbaar, de datum 1487.

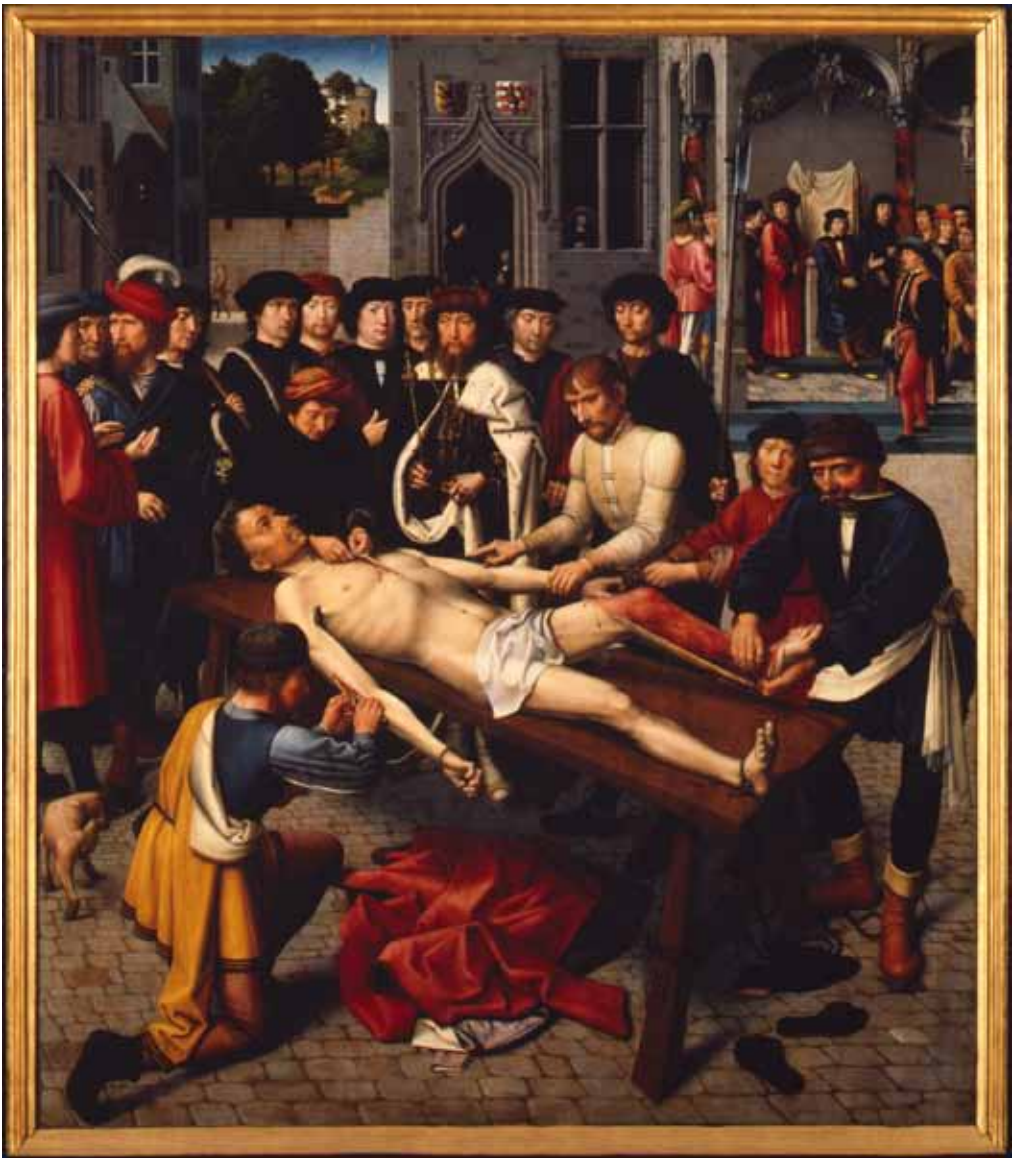
Engelbrecht staat ook duidelijk afgebeeld op het linkerluik met een voorstelling van de Bruiloft te Cana op het drieluik De Mirakelen van Christus, van een anonieme Vlaamse meester. Dit drieluik bevindt zich in de National Gallery of Victoria in Melbourne en dateert uit circa 1485.<sup>9</sup> Op het linkerpaneel zijn, als bruiloftsgasten gezeten aan een lange tafel, verschillende leden van het huis van Bourgondië afgebeeld: Filips de Goede, Margaretha van York, haar echtgenoot Karel de Stoute, Maria van Bourgondië, haar echtgenoot Maximiliaan van Oostenrijk en hun jonge zoon Filips de Schone. Engelbrecht kwam al op jonge leeftijd aan het Bourgondische hof terecht en groeide op met de zoon en erfopvolger van Filips de Goede, de latere Karel de Stoute. Hij diende de Bourgondische hertogen trouw tot het eind van zijn leven en had aan hen ook zijn politieke en militaire status en, gedeeltelijk, zijn rijkdom te danken. Engelbrecht staat op de voorgrond afgebeeld terwijl hij wijn schenkt uit een tinnen kan in de drinkschaal van een persoon die te herkennen is als Adolf van Cleef, een andere vertrouweling van de Bourgondische hertogen.

Daarnaast is Engelbrecht II ook geportretteerd op het beroemde tweeluik van Gerard David met de voorstelling van het Oordeel van Cambyses in Brugge.<sup>10</sup> Het schilderij kwam tot stand in 1498, na de grote opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk, die door Engelbrecht op harde wijze werd neergeslagen. Het gruwelijke gerechtigheidstafereel dat erop is afgebeeld is mogelijk ook op te vatten als een poli-



- 6 Detail van De bruiloft te Cana, linkerpaneel van een drieluik met de mirakels van Christus, door de Meester van de Catharinelegende. Op de voorgrond van het paneel rechts de bruidegom. In het midden als ceremoniemeester Adolf van Cleef die door Engelbrecht II van Nassau uit een grote kan wijn krijgt ingeschonken. De Bruiloft te Cana wordt toegeschreven aan de Meester van de Catharinelegende. Als datering wordt aangenomen 1479-1491. Olieverf op paneel, 113x37,2 cm. (Melbourne, National Gallery of Victoria, inventarisnummer 1247-3. Felton legaat).





- 7 Rechterpaneel van het tweeluik *Het oordeel van Cambyses*, door Gerard David. Op dit paneel is de tenuitvoerlegging van de straf van de corrupte rechter Sisamnes afgebeeld. In het hoofdafereel wordt Sisamnes levend gevild. Onder de toeschouwers bevindt zich Engelbrecht II van Nassau. Rechtsboven is het lugubere vervolg in beeld gebracht: de stoel bespannen met de huid van Sisamnes van waarop diens zoon Otanes zijn ambt moest gaan uitoefenen. Olieverf op paneel, 182,3x159,3 cm. Datering: 1498. (Brugge, Groeningemuseum, inventarisnummer GR0041.I).

tieke allegorie en er zijn verschillende bestaande politieke figuren uit die tijd op afgebeeld. Engelbrecht staat afgebeeld links (vanuit de positie van de kijker) van de koningsfiguur. De corrupte rechter Sisamnes was veroordeeld levend te worden gevild en met zijn huid zou de stoel voor de nieuwe rechter worden bekleed. Op het paneel wordt de straf ten uitvoer gebracht.

Een wat oudere Engelbrecht is afgebeeld op een olieverfpaneeltje dat in het bezit is van de Society of Antiquaries in Londen. Engelbrecht draagt ook hierop een eenvoudige wapentuniek, om zijn hals hangt naast de ketting van het Gulden Vlies een met edelstenen bezet borstkruis. Ook zijn muts is met een opzichtig juweel versierd. In de hand heeft hij een boek met een versierde band. Op de geschilderde binnenlijst staat zijn naam: Monsour de Nassau. Het paneeltje dateert waarschijnlijk uit het begin van de zestiende eeuw (1501-1504) toen Engelbrecht stadhouder was over de Nederlanden.

Het Rijksmuseum in Amsterdam is in het bezit van een fragment van een glasraam uit circa 1500 met een voorstelling van een knielende Engelbrecht II in volle wapenuitrusting.<sup>11</sup> De herkomst van dit stukje glas-in-lood is onbekend maar het is goed mogelijk dat het uit Breda afkomstig is. Als het, zoals gesuggereerd wordt, deel heeft uitgemaakt van de beglazing van de kapel van het Kasteel van Breda, of van glasramen uit de Prinsenkapel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, dan zou de datering toch zeker dertig later geplaatst moeten worden.<sup>12</sup> Daarnaast is Engelbrecht, met zijn wapenkwartieren, afgebeeld op een nog bestaand glasraam met de voorstelling van het Laatste Avondmaal in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Antwerpen. Engelbrecht is rechtsonder afgebeeld, als schenker van het raam, aanzittend aan het Laatste Avondmaal.

Verder is er nog een portret van Engelbert in een boek over de ridders van het Gulden Vlies in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag waarin alle ridders van deze orde staan afgebeeld in het habijt, behorend bij de orde, en met hun wapenschilden.<sup>13</sup>



8 Engelbrecht II van Nassau als toeschouwer bij de terechtstelling van Sisamnes. Detail van afbeelding 7.





- 9 Monsieur de Nassau, waarschijnlijk Engelbrecht II, graaf van Nassau. Olieverf op paneel in het bezit van de Society of Antiquaries of London, inventarisnummer Scharf XXXIII, Way/Museum No. 327. Afmetingen van het paneel: 31,5x19,5 cm, met lijst 40x28 cm. Op de schuine zijde van de onderkant van de lijst staat in zwarte hoofdletters: *Monsieur de Nassou*. Het anonieme paneeltje wordt gedateerd circa 1520 maar is mogelijk iets vroeger: 1501-1504. (Bron: [www.sal.org.uk/museum/paintings/235447](http://www.sal.org.uk/museum/paintings/235447)).



- 10 Portret van Engelbrecht II van Nassau op een fragment van een gebrandschilderd raam. Over zijn harnas draagt Engelbrecht een wapenrok met daarop het wapen van Nassau-Vianden. Om de hals een ketting met de onderscheidingsteken van de Orde van het Gulden Vlies. Op de banderol boven hem zijn zijn lijfspreuk: *Se sera moi Nass[ou]*. Herkomst onbekend. Toegeschreven aan Nicolaes Rombouts, datering: 1500-1525. (Amsterdam, Rijksmuseum, inventarisnummer NG-361).



- 11 Engelbrecht II op een gebrandschilderd raam in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Antwerpen. Rechtsonder is Engelbrecht knielend afgebeeld naast een voorstelling van het Laatste Avondmaal, gekleed in een volledige wapenuitrusting. Op deze wijze wordt aangegeven dat Engelbrecht de schenker was van het glas-in-loodraam. Het raam wordt toegeschreven aan Nicolaes Rombouts, datering 1500-1525. Opname door Silver Spoon, 2008. (Bron: Wikipedia Commons. <http://commons.wikimedia.org/wiki>).

Tenslotte is er de afbeelding van de figuur van Engelbrecht II van Nassau waarover het in dit artikel gaat. In het bezit van de voormalige Duitse keizer bevond zich een serie van vier aquarelportretten van de graven van Nassau: Engelbrecht I, Jan IV, Engelbrecht II en Hendrik III. Het zijn zeventiende eeuwse kopieën van oudere geschilderde of geaquarelleerde werken die verloren gegaan zijn. De vier graven van



12 Detail uit raam in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Antwerpen met een knielende Engelbrecht II. (Kathedraal Antwerpen. Foto: Mark Walker).

Nassau zijn wat gestileerd afgebeeld in hun wapenuitrusting, ieder met zijn wapenschild. De personen staan voor een groot raam of op een open galerij met een doorkijk op een stad (Breda bij beide Engelbrechts, Dillenburg of Siegen bij Jan IV?) of een kasteel (mogelijk dat in Breda, bij Hendrik III).

De gravure (afbeelding 1) met de afbeelding van Engelbrecht II is gebaseerd op het portret uit deze serie. De prentserie waartoe de betreffende afbeelding behoort is gegraveerd door Cristoffel van Sichem (1546-1624) en werd voor het eerst gepubliceerd in 1601 in een kroniek van Holland, Zeeland, West-Friesland, Utrecht, etc. door J.F. Le Petit. Het door Breda's Museum verworven portret is afkomstig uit het boek van Grimeston, een Engelse vertaling van het boek van Petit met toevoegingen uit Van Meterens *Geschiedenis van de Nederlandse oorlogen* en andere bronnen. Van Sichems prenten werden hier gebruikt, voorzien van Engelstalige op- en bijschriften.<sup>14</sup>





- 13 Engelbrecht van Nassau als ridder van het Gulden Vlies. Het portret is fictief, er is geen poging gedaan een gelijkend portret van Engelbrecht te vervaardigen. Wel is hij gekleed in de formele kledij van de vliesridders en is zijn wapen rechtsboven weergegeven. Onder getiteld: *Messire englebert conte nassau*. De afbeelding is afkomstig uit: Statuten, ordonnances en wapenboek van de Orde van het Gulden Vlies, een manuscript in 1473 door Gilles Corbet, wapenkoning van de Orde, aan Karel de Stoute (met aanvullingen 1478 en 1491 of kort daarna), met afbeeldingen van alle leden van de orde. Penseel in kleur op perkament, volledige pagina. (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, inventarisnummer 76 E 10 fol. 76v. Bron: [www.kb.nl/manuscripts](http://www.kb.nl/manuscripts)).

Hoewel in alle bovengenoemde gevallen de afgebeelde persoon vermeld wordt als Engelbrecht II van Nassau bestond hierover toch twijfel. In de vaste expositie *Tijdspiegels* in Breda's Museum (1998-2008) werd nog gesuggereerd dat de aquarel uit de collectie van de Duitse keizer mogelijk door de kopiist van een verkeerd onderschrift is voorzien en dat het in feite een portret is van Hendrik III van Nassau en niet van Engelbrecht II. Deze fout zou vervolgens zijn overgenomen door Van Sichem die de aquarel als uitgangspunt gebruikte voor zijn ets. Ook anderen betwijfelden al eerder eraan dat het een portret van Engelbrecht betreft, vooral vanwege het gebrek aan gelijkenis met de afgebeelde persoon op het portret van de Meester van de Vorstenportretten en het schilderij van Gerard David. Hij zou daarentegen veel meer lijken op het portret van Hendrik III op jonge leeftijd door P. van Sompel naar P. Soutman uit de serie *Comites Nassoviae*.<sup>15</sup>



- 14 Portret van Engelbrecht II van Nassau. De aquarel met het portret van Engelbrecht waarop de gravure van Van Sighem is gebaseerd. Onderaan de titel: Engelbertus II Comes de Nassou. Penseel in kleur, kunstenaar onbekend, afmetingen en inventarisnummer onbekend, datering: zeventiende eeuw. Onderdeel van een serie van vier portretten van Heren van Nassau vroeger in het bezit van de Duitse keizer. Tegenwoordig: collectie Verwaltung der staatlichen Schlösser und Gärten in Hessen, Museum Schloß Homburg, Bad Homburg von der Höhe. Schloß Homburg was de zomerresidentie van de Duitse keizer.





- 15 Portret van Hendrik III van Nassau. Hendrik in volledig harnas met zijn wapenschild, op de achtergrond een kasteel in aanbouw, onderaan de titel: Henrick III Comes de Nassau. Penseel in kleur, kunstenaar onbekend, afmetingen en inventarisnummer onbekend, zeventiende eeuwse kopie van een vroeger origineel. (bron: Verwaltung der staatlichen Schlösser und Gärten in Hessen, Museum Schloß Homburg, Bad Homburg von der Höhe).

Deze opvatting is in de wereld gebracht door Roest van Limburg. Hij stelt zonder twijfel dat niet Engelbrecht is afgebeeld, maar Hendrik III. En hij noemt nog twee aanvullende redenen om deze mening te staven: het wapenschild, en de 'stok waarop hij steunt'.<sup>16</sup> Roest van Limburg slaat met deze opmerkingen volledig de plank mis.

Het wapenschild op de afbeelding is wel degelijk het wapen van Engelbrecht II van Nassau. Hetzelfde wapenschild staat ook afgebeeld op het Nassause glasraam te Antwerpen. Erboven is nog de lijfspreuk van Engelbrecht *Se sera moy Nassou* aangebracht. Ook in Van Goors *Beschrijving van Stadt en Lande van Breda* is het gevierendeelde wapen afgebeeld, met in de kwartieren 1 en 4 het wapen van Nassau: een azuurblauw vlak met blokjes goud en in goud de klimmende Nassause leeuw, getongd en geklauwd, en in de kwartieren 2 en 3 dat van het Noord-luxemburgse graafschap Vianden: in rood (in de heraldiek: keel) een dwarsbalk van zilver. Hetzelfde wapen werd ook gevoerd door zijn grootvader Engelbrecht I, die omstreeks 1420 aan zijn Nassause wapenschild het wapen van Vianden had toegevoegd, nadat in 1417 dit graafschap door erving in zijn bezit was gekomen. Het wapen is ook te vinden op de afbeelding van Engelbert in het boek over de Orde van het Gulden Vlies, en op vele van de (verluchte) handschriften die ooit behoorden tot Engelbrechts bibliotheek.

En de stok waarop de afgebeelde persoon zou steunen? Roest van Limburg heeft deze stok zelfs in een oude bron gevonden. Corneille Ettenius, secretaris van de nuntius Pierre Vorstius, bisschop van Acqui, houdt een verslag bij van een reis van de nuntius en zijn gevolg door Duitsland en de Nederlanden in 1537. Op 17 juli bezoekt hij Breda en wordt op het kasteel ontvangen door graaf Hendrik III. Ettenius noteert: *Na afloop van het onderhoud met mijnen Heer, die te voet ging, leunde hij (de graaf) op een stok, schoon hij liefst in een draagstoel zat, daar hij veel leed aan het been.*<sup>17</sup> Hier toont zich het gevaar dat afgaan op slechte reproducties met zich meebrengt. Het is helemaal geen stok die Engelbrecht in zijn hand heeft; het is een zwaard. Op de zwartwit foto waarover Roest van Limburg de beschikking had, valt het zwaard dat Engelbrecht vasthoudt weg tegen de eveneens donkere achtergrond.

Tenslotte: als iemand (omstreeks 1500) besluit portretten te (laten) maken van de graven van Nassau dan is het logisch alle personen die op dat moment van belang zijn te portretteren, en niet drie van de vier wel, een van hen tweemaal, en de vierde te vergeten. Als we ervan uitgaan dat de portrettist en ook de kopiist geen fouten maakten in de onderschriften en dat deze dus kloppen, dan ontstaat een keurige serie van de vier eerste graven van Nassau die van belang zijn geweest in de Nederlanden.

Het is overigens maar zeer de vraag of de maker van deze serie portretten wel de bedoeling had om gelijkende portretten te vervaardigen. De portretten moesten vooral dienen tot meerdere eer en glorie van het huis Nassau. Niet voor niets begint de serie met het portret van Engelbrecht I, degene die door zijn huwelijk met de steenrijke Johanna van Polanen zijn familie niet alleen grote rijkdom bezorgde maar ook de basis legde voor het aanzien en de grote invloed die zijn opvolgers zouden verwerven onder de Habsburgse en Bourgondische vorsten. Voordien was het huis

Nassau slechts een van de zeer vele adellijke families in Duitsland, allesbehalve prominent en bovendien enigszins verarmd.

De laatste geportretteerde is Hendrik III. Hij wordt afgebeeld als een nog jonge man, met een smal gezicht en een grote tot punten gedraaide snor. Zo staat hij ook afgebeeld op een fresco door Domenico Brusascori in het Palazzo Ridolfi in Verona waarop de optocht in Bologna ter gelegenheid van de kroning door de paus van Karel V tot keizer van het Heilig Roomse Rijk in 1530.<sup>18</sup> Hendrik had een zeer prominente positie in de stoet. Als eerste kamerheer van Karel V reed hij vlak achter hem. Op zijn portret in de aquarelserie is hij afgebeeld met achter hem een kasteel in aanbouw. Dit zou erop wijzen dat de originelen van de portretten dateren uit de periode nadat Hendrik naar zijn bezittingen in de Nederlanden was teruggekomen, na zijn reizen in Spanje en Italië in het gevolg van Karel: omstreeks 1530-1535. In Breda begon hij toen met de uitbreidingen aan de vestingwerken en de bouw van zijn nieuwe kasteel. In het kasteel in aanbouw is overigens niet dat van Breda te herkennen. Net zo min als het stadsprofiel op het portret van Engelbrecht II een weergave is van de werkelijke situatie in Breda, of welke stad dan ook. Op het terrein voor de stad is een groot legerkamp afgebeeld en er wordt zelfs met een aantal kanonnen gericht op de stad geschoten. Breda werd in die dagen helemaal niet belegerd. Hoogst waarschijnlijk moeten de vier portretten van de graven van Nassau gezien worden als een iconografische stijlvorm die de kunstenaar kiest om de afgebeelde personen te typeren: een zo goed mogelijk gelijkend portret (afgaande op de weinige authentieke gegevens die hem ter beschikking staan), een typering van zijn belangrijkheid (succesvol veldheer in het geval van Engelbrecht II, bouwer van vesting en prachtig kasteel in het geval van Hendrik III), zijn persoonlijk wapenschild en zijn naam eronder. Vergelijkbaar bijvoorbeeld met hedendaagse reclame-uitingen: het logo van Philips, een afbeelding van een gloeilamp, een radio of een televisietoestel en de naam van het bedrijf in grote letters op een reclame-affiche.

Het hier beschreven misverstand staat overigens niet op zichzelf. Engelbrecht II en Hendrik III worden vaker door elkaar gehaald, hetzij als de persoon die op een prent of schilderij is afgebeeld, hetzij als opdrachtgever van een uit te voeren (kunst)werk. Zo is in de meeste gevallen niet duidelijk wie van beiden verantwoordelijk moet gehouden worden voor de acquisitie van een aanzienlijk aantal handschriften dat zich ooit bevond in de befaamde bibliotheek van de graven van Nassau.<sup>19</sup> Of wie van de twee degene was die Jheronimus Bosch de opdracht gaf tot het schilderen van zijn drieluik 'Tuin der Lusten', nu in de collectie van het Museo del Prado in Madrid, maar gemaakt voor het paleis van de Nassaus in Brussel. En tenslotte wie de besteller was van een gigantisch bed voor 50 personen dat ooit in het paleis in Brussel voor velen een attractie van de eerste orde moet zijn geweest.<sup>20</sup>

## GEBRUIKTE LITERATUUR EN BRONNEN

### Archivalische en museale bronnen

Breda's Museum, Breda  
Groeningemuseum, Brugge  
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag  
Museum Schloß Homburg  
National Gallery of Victoria, Melbourne, Australië  
Rijksmuseum, Amsterdam

### Literatuur

- Anonieme Vlaamse Meesters. Zuidnederlandse meesters met noodnamen van de 15<sup>e</sup> en het begin van de 16<sup>e</sup> eeuw* (Brugge 1969). Tentoonstellingscatalogus.
- G. van den Eynde en F. de Roode, *Het onderzoek van de grafkelder onder het Nassaumonument in de Grote of O.L.V. Kerk te Breda* (Breda 1996).
- H. Faensen (ed.), *Dürer, Albrecht Dürer, Schriftlicher Nachlaß. Eine Auswahl. Albrecht, Tagebuch der Reise in die Niederlande, Anno 1520* (Berlin 1963).
- Ed. Grimeston, *A generall historie of the Netherlands*, (London 1608).
- Houwing, J.J.H., 'Graaf Hendrik III van Nassau-Breda bij den intocht van Karel V te Bologna', in: *Mededelingen van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome*, 2<sup>e</sup> reeks, IX, (1939), 47-56.
- A.S. Korteweg, *Boeken van Oranje-Nassau*, (Den Haag 1998).
- Luterveld, R. van, 'Renaissancekunst in Breda, drie studies', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 13, (1962), 75-82.
- G.J.R. Maat, e.a., 'De eerste Nassaus in Nederland : identificatie van en paleopathologische bevindingen bij de voorouders van Willem van Oranje, begraven in de Grote of Onze Lieve Vrouwe Kerk te Breda', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 51, (1997), 141:2501-13.
- Emanuel van Meteren, *Historia Belgica nostri potissimum temporis Belgii* (Keulen 1598).
- L. Nierse, *Breda : stad van borderlords en baronnen* (Raamsdonksveer 2003).
- Francois le Petit, *La grande chronique ancienne et moderne, de Hollande, Zélande, Westfrise, Vtrecht, Frise, Overryssel et Groeninge, jusques à la fin de l'an 1600...* (Dordrecht 1601).
- F. de Reiffenberg, *Histoire de la Toison d'Or* (Brussel 1830).
- Roest van Limburg, *Het Kasteel van Breda. Aantekeningen betreffende het voormalig prinsenhof te Breda* (Schiedam 1904).
- C.A. Serrure, *Notice sur Engelbert II, comte de Nassau, lieutenant-général de Maximilien et de Philippe-le-beau aux Pays-Bas* (Gand 1862).
- B.Vermet, *Engelbrecht of Hendrik*, [www.geschiedenis.nl](http://www.geschiedenis.nl), (2005).
- G.W.C. van Wezel, *Het paleis van Hendrik III, graaf van Nassau te Breda* (Zwolle/Zeist 1999).
- G.W.C. van Wezel, *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel voor Oranje-Nassau te Breda* (Zeist/Zwolle 2003).
- P. de Win, 'Engelbert (Engelbrecht) II. Graaf van Nassau-Dillenburg en Vianden, Heer van Breda', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, (Mechelen 1991) 25, 2 , 85-115.

## AANTEKENINGEN

- 1 Roest van Limburg, *Het Kasteel van Breda*.
- 2 Een vroege biografie van Engelbrecht II is: Serrure, *Notice sur Engelbert II, comte de Nassau*.
- 3 Maat, 'De eerste Nassaus in Nederland'. de stoffelijke overschotten van Engelbrecht vertonen sporen van de venerische infectieziekte van de treponematosen, genoemd naar de bacterie die syfilis veroorzaakt. Van den Eynde en F. De Roode, *Het onderzoek van de grafkelder*, hier heet de fatale infectieziekte waaraan Engelbrecht overleed 'lues', een andere naam voor syfilis. Ook in Leo Nierse, *Breda : stad van borderlords en baronnen* p. 72.
- 4 De Reiffenberg, *Histoire de la Toison d'Or* 93, 108 en 195. Vermet, *Engelbrecht of Hendrik*.
- 5 Een iconografie van Engelbrecht II is ook te vinden in: De Win, 'Engelbert (Engelbrecht) II.', p. 85-115.
- 6 Voor beschrijving en datering: Van Wezel, *De Onze-Lieve-Vrouwekerk*, 178 e.v., en 278 e.v.
- 7 Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. 1538-W1.
- 8 Het origineel werd in 1933 door het Rijksmuseum uitgeleend aan het Stedelijk Museum in Breda en hier gekopieerd door A. van der Laar uit 's-Hertogenbosch. Ook voor het Noordbrabants Museum maakte hij er een.
- 9 Melbourne, National Gallery of Victoria, inv.nr. 1247/3. Het paneel met de Bruiloft te Cana wordt soms toegeschreven aan de Meester van de Vorstenportretten, soms aan de Meester van de Magdalena-legende. Voor een beschrijving van het drieluik: *Anonieme Vlaamse Meesters* p. 96-99 en 239-241.
- 10 Brugge, Groeningemuseum, inv.nr. 0.41.I.
- 11 Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-361.
- 12 Door De Win, 'Engelbert (Engelbrecht) II.' p. 112.
- 13 *Statuts et armorial de la Toison d'Or*, na 1478, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, inv.nr. 76 E 10.
- 14 Le Petit, *La grande chronique ancienne et moderne*. Grimeston, *A generall historie of the Netherlands*. Van Meteren, *Historia Belgica*.
- 15 *Comites Nassoviae* is een serie portretten van prinsen van Nassau en hun echtgenotes, naar tekeningen door Pieter Soutman (sommige naar schilderijen door Gerard van Honthorst) en gegraveerd door Jonas Suiderhoef en Pieter van Sompel. Uitgegeven in Haarlem in 1643.
- 16 Roest van Limburg, aantekeningen behorend bij zijn publicatie *Het Kasteel van Breda*, Schiedam 1903, in het archief van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau (voorheen Oranje-Nassau Museum) in Den Haag.
- 17 Reis die Nuntius Petrus Vorstius, bisschop van Acqui in 1537 maakte, opgesteld door diens secretaris Cornelis Ettenius, in: *Nouv. Mémoires de l'Académie roy. des sciences et belles lettres de Bruxelles*, dl. 12 (Bruxelles 1839). De UB te Leuven bezit een afschrift van dit reisverhaal. Vertaling uit: Roest van Limburg, *Het Kasteel van Breda*, 56. Ook in: Van Wezel, *Het paleis van Hendrik III 422*. Pauselijk nuntius Petrus Vorstius was bisschop van Acqui in Noord-Italië en tevens pastoor van Breda.
- 18 En op een naar dit fresco vervaardigde kopergravure door Angostinho Comerio in: *La gran cavalcata di Clemente VII. e Carlo V. della sala Ridolfi dipinta dal Brusascori, incisa a contorno in otto tavole dal celebre Agostino Comerio* (Verona 1843). Gent Universiteitsbibliotheek, inventarisnummer 1670096 (BIB.G.003464).
- 19 Korteweg, *Boeken van Oranje-Nassau*, 47.
- 20 "...auch das gross Bett, do 50 Menschen mügen innen liegen. Faensen (ed.), *Albrecht Dürer*, 34.